

EMBLECAT

Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat

SECCIÓ: FESTES I TRADICIONS**El ritual de pas en el poble *momarlan****

Alina Gavrus

alina.gavrus@gmail.com

Resum

Els *momarlani* són coneguts com descendents directes dels dacis. Moltes de les seves tradicions, costums i supersticions més antigues encara es conserven. Els rituals de pas i, especialment, els d'enterrament, presenten com aquests costums i tradicions ancestrals s'uneixen en harmonia amb les doctrines cristianes, però sense perdre el seu significat i simbolisme original.

Paraules clau: ritual de pas, *momarlani*, tradicions d'enterrament, *strigoi*.

Resumen: Ritual de paso en el pueblo momarlan

Los *momarlani* son descendientes directos de los dacios y muchas de sus tradiciones, costumbres y supersticiones más antiguas aún se conservan. Los rituales de paso y, especialmente, los de entierro, presentan cómo estas costumbres y tradiciones ancestrales se unen en armonía con las doctrinas cristianas, pero sin perder su significado y el simbolismo original.

Palabras clave: ritual de paso, *momarlani*, tradiciones de entierro, *strigoi*.

Abstract: Rite of Passage through Momarlan People

Momarlan people are direct descendants of Dacians and many of their ancient traditions, customs and superstitions are still in use. Rite of passage and, specially, the burial ritual, show how these ancestral customs and traditions come together in harmony with the Christian doctrines, without losing its original meaning and symbolism.

Key words: Rite of Passage, *Momarlani*, burial traditions, *strigoi*.

*Agraïments a Vasile Corbei per la seva col·laboració en la preparació d'aquest article.

Els *momarlani* (fig. 1) són un poble ramader que viu als monts Carpats al voltant de la vall del riu Jiu, anomenada Valea Jiului, a Transilvània. Es considera que podrien ser els descendents directes dels dacis, tant pels seus costums com per les seves tradicions ancestrals.

Fig. 1 El *momarlan* Baia Luca amb el vestit tradicional, davant de casa seva (1990-1994), Imatge cedida per Vasile Corbei.

Hi ha tres teories que intenten explicar el significat de la paraula “momarlan” i el seu origen. La primera considera que ve del grec *mos*, ja que els *momarlani* s’anomenen entre ells també *momo*, que representa, segons les paraules de Ioan Dan Balan i Elisabeta Bogatan, “els homes que dominen,

viuen dins de l'esperit de la terra, dins de l'ànima del lloc, bons criadors d'animals, guardians dels costums, de les tradicions dels ancestres dacis, els que es van negar a barrejar-se amb els desconeguts (anomenats barabe), vivint als monts, amb la front unida amb les estrelles". La segona teoria presentada pels mateixos investigadors afirma que ve dels antics sacerdots zamolxians que veneraven el déu Zamolxis¹, el déu daci de la medicina. Els rituals es realitzaven davant d'unes estàtues de pedra anomenades homes de pedra, *Oameni de Piatra*, així com també *momarle*. L'última teoria afirma que el nom prové de la paraula hongaresa *maradvány* i que significa romanent, és a dir, romanent dels dacis (Balan, Bogatan, 2011:5). No obstant això, el *momarlan* Vasile Corbei opina que es refereix a "una persona que aprecia la vida, però sense descuidar la mort" (Gavrus, 2012-a).

Les tradicions i els costums més ancestrals dels *momarlani* s'han anat barrejant, al llarg del temps, en harmonia, amb la religió, i així, les tradicions d'enterrament representen, com en d'altres costums, tant les creences paganes com les cristianes. Encara continuen enterrant els morts a prop de casa seva i no als cementeris, ja que consideren que la família, tan viva com morta ha d'estar unida, així com per a salvaguardar la propietat de la terra davant de l'expropiació per part de la indústria minera. Aquests petits cementiris familiars de prop de casa han rebut el nom de tombes de jardí².

Quan mor una persona sonen les campanes tres vegades, per anunciar l'esdeveniment i es porta la bandera mortuòria anomenada *prapure*, feta de tela negra, que es posa a sobre de la casa del difunt. Els següents tres dies segueixen sonant les campanes tres vegades al dia: al matí, al migdia i a la nit. Tots els veïns es reuneixen i es comencen els preparatius per a l'enterrament. Dels preparatius s'ocupen només els veïns i mai la família. Es renta el mort, les dones si és dona, i els homes si és home; es vesteix amb roba bona i es posa al taüt. L'aigua amb la qual es renta es considera que purifica el cos i l'ànima pel pas a la nova vida al més enllà i, dins del ritual de l'aigua morta-aigua viva, com l'aigua morta (Radu, 2012).

¹Heròdot presenta el déu Zalmoxis com el déu de la medicina al qual alguns també anomenen Gebeleicis, el déu ós. (1999:434)

² L'estudi de Balan i Bogatan reafirma la informació proporcionada per Vasile Corbei: Així com s'ha vist, gran part dels morts *momarlani* són enterrats dins del jardí a prop de la casa. No tots, és veritat, alguns són enterrats al cementiri del poble. Però és una gran tranquil·litat per a un *momarlan* saber que es mudarà de casa seva al jardí. I per l'últim, l'instint de propietat del camperol ha generat el desig de ser enterrat a la seva terra, deixant als descendents amb 'llengua de mort' el seu desig. (2011:348-349)

A continuació passen a l'escena de la celebració unes persones que es poden titllar de "coneixedores", que no deixen de ser els avis del poble en qüestió, els quals s'encarreguen de la pràctica del *descantec*. Aquesta consisteix, per un costat, en una pregària per tal que el mort es porti bé i no surti del taüt, es quedi 40 dies comptant les llavors de rosella i no es torni *strigoï*³. Per l'altre costat, els mateixos coneixedors el maleeixen, ja que, si no fa cas, rebrà el seu càstig fent-se mal amb les punxes de les flors d'*spin* i amb la dalla rovellada.

El taüt, amb el mort a dins, és subjecte d'una sèrie de premisses: es guarda en una habitació on les finestres i tots els miralls o qualsevol altre objecte que pugui reflectir el cos del mort es cobreixen amb teles negres, ja que es diu que si el seu esperit, que encara es troba dins de la casa, es veu reflectit ja no podrà passar al més enllà. També s'amaguen tots els gats, perquè es considera que poden robar-li l'ànima, així com els gossos, perquè creuen que, si un gos passa per sota del taüt, el mort es torna *strigoï*. D'altra banda, la família s'encarrega de vigilar-lo durant tres dies amb l'obligació de no deixar-lo sol ni un moment perquè sinó correria el perill de tornar-se *strigoï*, o bé un *strigoï* li pot robar l'ànima, o altres persones que fan encanteris podrien sostreure objectes personals del mort per utilitzar-los en pràctiques malignes⁴. Per aquest motiu, al costat del cap del mort ha d'haver sempre una espelma encesa⁵. Així mateix, durant aquests tres dies, els veïns preparen menjar i festegen la mort, ja que els *momarlani* consideren la mort com un pas cap a una vida millor, en què es deixa enrere la vida terrenal plena de sofriments i de dolor⁶.

3 Vasile Corbei defineix els *strigoï* com esperits que per qualsevol raó no poden arribar al més enllà. Aquests se suposa que surten de la tomba i fan malifetes: provoquen la mort d'animals, sequeres o pluges que fan malbé les collites, etc. També es considera que les persones que en vida feien encanteris i bruixeria, així com les persones malèvols, les nascudes de relacions incestuoses, etc. tenen més possibilitats de tornar-se *strigoï* que les altres i per això s'han de prendre més mesures de seguretat durant l'enterrament. Es diu que a aquests no els agraden els alls i les flors d'*spin* (flors amb punxes) i de calcie (flor de color groc que floreix a la primavera en zones pantanoses). (Gavrus 2012-a)

4 Aquestes pràctiques dominadores van més enllà de la usurpació de l'ànima del mort, perquè també s'aplica a noies que utilitzen els objectes per a encanteris d'amor. (Gavrus 2012-a)

5 Balan i Bogatan consideren que l'espelma encesa és més una reminiscència dels antics rituals dacics que no pas una influència cristiana, ja que a Ghelbeleisis (el déu de la llum) només s'hi podia arribar amb l'arma en mà o amb una espelma encesa. (2011:332)

6 Balan i Bogatan presenten al seu llibre que "per als *jieni* (sinònim de *momarlan*) la vida de després no es concebuda com ho ensenya la dogma cristiana, com una recompensa o un càstig etern pels fets de la vida terrestre, sinó d'una manera molt propera al Zamolxisme, ja que a través dels seus rituals d'enterrament, ells també conceben la vida en el més enllà com una continuació eterna de les

Aquest pas de la vida a la mort es pot interpretar de dues maneres: per la vigilància alegre del mort (*priveghi vesel*) i la trista (*priveghi trist*). El *priveghi vesel* es dona quan al mort li ha arribat l'hora, previsible o per causes naturals, i llavors tots passen a estar alegres i, fins i tot, juguen a jocs com per exemple el *baza*, joc en el qual un jove, amb els ulls tancats es col·loca al mig del grup, un del grup el colpeja i el noi del mig ha d'endevinar qui ho ha fet; també d'altres jocs, com el mort que es mou, en el qual un noi mou la mà del mort per a espantar als presents, especialment a les àvies; o el joc de la mort, en el qual un noi es posa un llençol blanc a sobre, agafa una dalla a la mà i entra adoptant el paper de la mort⁷. El *priveghi trist*⁸ es dona quan mor un jove o una jove abans d'hora i en aquest cas la vigilància és més solemne. En totes dues tipologies, les persones que es volen acomiadar del difunt segueixen un ritual que consisteix en encendre una espelma amb la llum que prendran de l'espelma que hi ha encesa al costat del cap del mort i, així encesa, es dona a la persona que el vigila i li diu: *Dumnezeu sa-l/o ierte* (Que Déu el/la perdoni) i qui la rep contesta *Dumnezeu sa te auda* (Que Déu t'escolti), apagant-la i dipositant-la al costat d'altres espelmes portades de la mateixa manera. Així, durant aquests tres dies es repeteix el ritual com a forma de salutació als familiars del difunt, sigui a casa o al carrer.

El dia de l'enterrament, la feina recau sobre uns homes del poble, bé amics o veïns, sempre nombre senar, cinc, set, nou, etc., que s'encarregaran: alguns de fer el forat a terra on es posarà la *copalna*, o sigui el revestiment de fusta que protegirà el taüt; d'altres de fer aquest revestiment; d'altres de portar el taüt a les espatlles fins a la tomba i un per a portar la creu. El forat s'ha de vigilar fins que s'acabi el procés d'enterrament, ja que la terra pot ser utilitzada en encanteris o també pot entrar un *strigoi* a dins a l'espera del cos.

A continuació el protagonisme de la celebració el tenen els nens que, segons la recerca de Balan i Bogatan reben 24 panets especials, anomenats *colacei*, que tenen a dins una moneda que representa el pagament de les 24 fronteres del cel que l'ànima del difunt ha de passar (Balan i Bogatan 2011:345). No obstant això, el *momarlan* Vasile Corbei manifesta que no

activitats terrestres. (2011:330)

⁷ Dels nombrosos jocs que s'han arribat a jugar tradicionalment, els esmentats en l'estudi són els més practicats, segons el *momarlan* Vasile Corbei. (Gavrus 2012-a)

⁸ En el seu estudi, Balan i Bogatan presenten la vigilància trista de la següent manera: per a les persones que la mort els arribava de sobte, així com a les persones joves, no es podia fer *priveghi vesel* i es plorava tota la nit. Així mateix passava a les cases benestants, on la família no permetia els jocs alegres durant el *priveghi*. (2011:337)

sempre, en els pobles, hi ha 24 nois i, en aquest cas, el ritual es manté sense que sigui obligatori donar 24 panets amb moneda a dins (Gavrus 2012-a).

El mort és enterrat amb una sèrie de sortilegis: alguns per a protegir-lo, com és el cas de l'encens; d'altres perquè s'entretengui durant els 40 dies que ha de passar dins del taüt, com les llavors de rosella i els grans de pebre; d'altres per a desanimar-lo a sortir com els alls; i d'altres perquè li facin mal si finalment decideix sortir, com la dalla rovellada i les flors d'*spin*. A més a més, se li posen dues monedes als ulls, que són els diners que ha de pagar al barquer, segurament Caront de la mitologia grega, encarregat de portar l'ànima al més enllà.

Abans de cobrir amb terra el taüt, la gent tira monedes per la por de somniar amb el mort, i si succeeix, aquests hauran de regalar el que el mort els ha demanat en el somni, que segons la creença dels *momarlani* pot ser un got d'aigua, roba, etc. El sacerdot llença vi i aigua beneïda a sobre el taüt en forma de creu i tira, amb la punta de la pala, terra dels quatre punts cardinals a dins de la tomba. Si el mort és jove i solter, uns amics, sempre nombre senar, han d'anar a buscar un avet⁹, que serà més gran o més petit en funció de l'edat del difunt. Aquest avet s'ha d'adornar amb mocadors i teles de colors, com a símbol del casament del qual no va poder gaudir i s'ha de posar al costat esquerra de la creu, on es deixarà durant un any. Si el noi o la noia s'havia compromès, s'ha de posar una tela negra, anomenada *naframa*, a la punta de l'avet. Un altre element important és la creu. Aquesta acostuma a ser de fusta i porta la decoració d'un ocell, perquè, segons les creences *momarlan*, l'esperit puja al cel en forma d'ocell¹⁰.

Després de l'enterrament s'acostuma a celebrar una nova festa o àpat ritual anomenada *pomana*, a la qual hi va tothom. Allà es menja i es beu i no hi pot faltar el plat típic d'aquest dia anomenat *pasat*, que es fa amb blat de moro picat, mantega, formatge i llet.

També se sacrifiquen vaques i ovelles, que són cuinades només pels homes aliens a la família, i que correspon al menjar que el mort podrà portar-se a la

9 No està clar quin és el seu significat, però segons Balan i Bogatan alguns investigadors creuen que l'avet simbolitza a la deessa dacia Bendis, la protectora dels boscos, així com a símbol de la vida eterna, ja que és sempre verd, però també com a homenatge a la Magna Mater (la gran mare) com era coneguda la deessa Cibeles confosa aquí amb la terra que ho rep tot (2011:353).

10 Segons Balan i Bogatan el costum precristià de col·locar un ocell al cap de la tomba és una herència dels dacis i asseguren que ve d'una tradició basada en la creença que, 40 dies després de la mort, l'ànima se'n va en forma d'ocell (2011:350).

nova vida. La família regala als assistents, a més del menjar, animals vius, objectes, mobiliari, etc., a excepció d'armes o cavalls, que es vinculen amb la guerra, ja que el destí del difunt és un món de pau i tranquil·litat.

El *momarlan* Vasile Corbei comenta com és el ritual que s'ha de realitzar abans de la *pomana*. Els familiars reben els assistents amb un vaset d'alcohol, un pa rodó, *colac*, i una espelma encesa que es donen dient: *Sa-i fie pomana lui/la..., fie iertat/a* (que li arribi a..., sigui perdonat/da" i es diu el nom del difunt). Els que reben l'ofrena contesten *Dumnezeu sa primeasca* (que Déu rebí), als quals se'ls respon: *Dumnezeu sa te auda* (que Déu t'escolti).

L'àpat ritual s'ha de realitzar com a mínim tres vegades: una just després de l'enterrament, una altra a les sis setmanes de l'enterrament i l'altra a l'any. Almenys un menjar ha de ser *de post*, o sigui que no hi hagi ni carn, ni peix, ni ous, ni llet o productes que en continguin, ni qualsevol altre producte que vingui dels animals. En aquest cas el *pasat* es fa només amb blat de moro i sucre o mel.

Durant aquests dies es considera que l'ànima del mort encara vaga per la terra i visita els seus familiars i amics dels quals s'acomiada, però si la defunció es produeix durant la Pasqua, l'esperit va directament al cel, ja que durant aquesta setmana, està obert. Per ajudar-lo a anar-se'n al més enllà, cada matí la tomba s'ha de *tamaia*, o sigui que un familiar ha de donar tres voltes a la tomba amb brases incandescentes i encens anomenat *tamaie* i, una vegada acabat el procés, ha de portar una galleda d'aigua a un veí. L'aigua tanca el procés anomenat aigua morta – aigua viva, que es va començar amb el rentat del cos del mort, i es considera viva perquè té el poder de refer el cos i l'ànima, d'anul·lar la mort i fer possible el ressorgiment en l'altra vida (Radu 2010).

Si en aquest període de temps es produïen uns mals esdeveniments com sorolls que fins llavors no s'havien escoltat, animals que apareixien mossegats, o qualsevol altre fet que podia inquietar, s'organitzava, amb gran secret, la caça del *strigoi* a la seva tomba, on es desenterrava per a veure si continuava com l'havien deixat. Els avis del poble *momarlan* expliquen que hi han hagut casos en què els morts apareixien amb pells d'animal a la boca, o bé amb el cos de costat, o que el cos encara no havia iniciat la descomposició. En aquests casos, per a acabar amb l'*strigoi*, se li havia de clavar una estaca de fusta al cor que després es treia i es cremava, mentre

es recitava un *descantec*. Aquesta pràctica està prohibida tant per l'església, com per la llei, ja que l'obertura de qualsevol tomba es considera profanació.

El dia 1 de novembre¹¹, dia dels morts, segons les creences *momarlan*, el cel es torna a obrir, per segona vegada a l'any, i les ànimes dels morts tornen a la terra. Els *momarlani*, per celebrar-ho, adornen les tombes amb teles de colors, flors i espelmes. També fan un *parastas*: les dones carregades amb uns cistells amb vi i pa en forma de creu van a l'església, on el sacerdot beneeix els cistells de tots i després passa tomba per tomba per a mullar-les amb el vi consagrat, en forma de creu. Una vegada més és fa una *pomana* repartint el pa i el vi, productes que es considera que arriben al difunt i així pot celebrar el dia amb la família.

El poble *momarlan* ha sabut guardar les seves tradicions i supersticions més ancestrals al llarg del temps i les ha sabut transmetre de generació en generació tot superant les dificultats que els han anat sorgint, així com combinar-les i adaptant-les a la religió. Aquestes tradicions ancestrals dels dacis són relatades en la *Història* d'Heròdot com l'estranya costum de plorar pel naixement d'un nadó i de festejar la mort (1999:490). En la descripció de l'enterrament d'un home adinerat l'historiador afirma que exposen durant tres dies el difunt i celebren un banquet per al qual sacrifiquen víctimes, després d'haver-lo plorat (Heròdot 1999:491). Aquest text, que coincideix amb el costum dels *momarlani* de vigilar el mort durant tres dies i després de celebrar l'àpat ritual anomenat *pomana* amb el corresponent sacrifici d'animals, així com el fet de plorar pels familiars.

Dins del ritual de l'enterrament també es troben vestigis d'altres cultures ancestrals com ara de la cultura grega i romana. El barquer que porta l'ànima del difunt cap al més enllà recorda la mitologia grega i al barquer Caront, a més de la creença, segons Pierre Grimal, que tant els grecs com els romans entenien la inhumació com un deure sagrat, ja que negar la sepultura significava condemnar l'ànima del mort a errar pel món, un fet que provocava un greu perill per als vius (Grimal 2011:33). Aquesta creença recorda la por manifestada pels *momarlani* a l'ànima que vaga pel món durant els 40 dies, associada als grans mals que el poble pot patir.

¹¹ El *momarlan* Vasile Corbei afirma que el dia dels morts originàriament se celebrava després de la Pasqua i que aquest dia encara es decoren les tombes, però que el dia 1 de novembre es considera el dia més important, a causa segurament de la influència internacional. Informa també que dins del calendari cristià ortodox hi ha dissabtes anomenats dissabtes dels morts quan es realitzen recordatoris del difunt. (Gavrus 2012-a)

Una altra cultura ancestral molt més llunyana, amb la qual els *momarlani* comparteixen creences, prové del poble prehispànic mexicà, de la que encara es conserven tradicions lligades amb la mort, a qui aquesta cultura considerava com un renéixer constant (López Casillas 2008:11). Aquestes arrels que vinculen les dues cultures han portat cap a tradicions semblants per al dia dels morts. A Mèxic, els dies 1 i 2 de novembre són dies dedicats als difunts, festa en la qual decoren les tombes i un altar amb flors i menjar amb l'objecte de rebre les ànimes dels difunts que els venen a visitar (Brandes 2000). També elaboren el Pa de Mort i *calaveritas* de sucre, que són uns preparats que és fabriquen només per a aquest dia. Tal com s'ha explicat en aquest article, els *momarlani* també esperen retrobar-se amb les ànimes dels difunts el dia 1 de novembre, i com els mexicans també adornen amb creus i flors les tombes, a més de compartir el pa i el vi a fi que el difunt pugui celebrar aquest dia amb els vius.

La doctrina cristiana ortodoxa també va deixar la seva empremta en les tradicions *momarlan*. Molts costums van prendre un caràcter religiós i molts símbols es van cristianitzar com és el cas, per exemple, de l'ús de l'aigua beneïda i la benedicció dels cistells amb vi i pa preparats per al *parastas* en el dia dels morts. Així, la *pomana* que s'ha de servir sense res que provingui dels animals, recorda els dejunis que es realitzen abans de les grans celebracions cristianes. Aquesta adaptació i barreja amb la doctrina cristiana té com objecte garantir la supervivència de les creences paganes més ancestrals.

Dins la mateixa cultura es pot observar també una clara relació entre les tradicions de pas: el naixement, el casament i la mort. Així, trobem un punt en comú l'avet elaborat i guarnit per al casament i que, en cas d'una mort prematura d'un jove solter, també s'ha d'adornar i deixar al costat de la tomba durant un any. Els quatre punts cardinals també són una altra constant en la vida dels *momarlani*, ja que per al casament, la núvia llença aigua dibuixant els quatre punts cardinals, mentre que a l'enterrament, el sacerdot tira terra sobre la tomba en direcció als quatre punts (Gavrus 2012-a). La protecció contra els *strigoi* també apareix en diverses festes cristianes. Per exemple, antigament coincidien amb les festes paganes de la renovació de la natura amb les estacions, com la festa de Sant Andreu a la tardor i la de Pasqua a la primavera. Concretament, durant la festa de Sant Andreu, els *momarlani* posen alls a les portes i a les finestres per a protegir-se dels possibles atacs dels *strigoi*, que, segons la tradició, durant aquest període ataquen la

família, mentre que durant la festa de Pasqua, cal salvaguardar els estables amb flors d'*spin* i de *calcie*, ja que a la primavera els *strigoï* ataquen només els animals (Gavrus 2012-a).

Els *momarlani* presenten una cultura plena de supersticions i creences sobrenaturals, amb ànimes que sobreviuen a la mort, poden vagar pel món fent malifetes i tenen por dels alls i només poden ser allunyats amb una estaca de fusta clavada al cor. Per aquest motiu, qui diu que les creences dels *momarlani* no van inspirar Bram Stoker¹² en escriure *Dràcula*?

BIBLIOGRAFIA

- Balan, I. D., Bogatan, E. (2011), "Inmormantarea", *Momarlanii: Traditii, credinte, obiceiuri*, Confluente, Petrla (Traducció: Gavrus, A., 2012)
- Brandes, S. (2000), *El Día de Muertos, el Halloween y la búsqueda de una identidad nacional mexicana*, Alteridades, Universidad Autónoma Metropolitana
- Grimal, P. (2011), *La vida en la Antigua Roma*, Paidós, Madrid
- Heròdot (1999), *Historia*, Ediciones Cátedra, Madrid
- López Casillas, M. (2008), *La muerte en el impreso mexicano*, Everbest Printing, Guangdong
- Radu, A. (2012), *Cutul apelor in mitologia romaneasca*, Crestin Orthodox, 3 de juliol 2012 <<http://www.crestinortodox.ro/datini-obiceiuri-superstitii/cutul-apelor-mitologia-romaneasca-122814.html> 13-08-2012> (Traducció de l'autora)
- Stoker, B. (2006), *Dràcula*, Ediciones Urano, Barcelona

FONTS DOCUMENTALS

- Gavrus, A. (2012-a), «Entrevista al momarlan Corbei Vasile», 12-08-2012; 17-08-2012; i 21-08-2012 (Arxiu de l'autora).
- Gavrus, A. (2012-b), «Entrevista al momarlan Corbei Vasile», 13-08-2012; 16-08-2012; i 20-08-2012 (Arxiu de l'autora).

¹² Bram Stoker no va inventar aquesta historia sinó que es va inspirar en diverses fonts històriques i geogràfiques per a poder descriure amb detall tant els paisatges del monts Carpats com alguns costums, tal i com ho presenta Elizabeth Kostova en pròleg del llibre (Stoker 2006:11)